

Олег Хома (Вінниця)

ESPRIT DE GÉOMÉTRIE В ПАСКАЛЯ

В *Думках* Паскаль формулює декілька типологій людських *esprits*, дві з яких (у фр. 511 і 512) стосуються поняття «геометричного розуму» [*esprit de géométrie*]. У фр. 511 геометричний розум порівнюється з т.зв. «правильним розумом» [*esprit de justesse*], у фр. 512 – з «витонченим розумом» [*esprit de finesse*].

У першому випадку геометричний розум визначено як такий, що «здатен осягнути велике число принципів, не плутаючи їх» і відрізнено від розуму «правильного», який «жваво і глибоко проникає у висновки» з небагатьох принципів. Обидва ці різновиди утворені домінуванням окремих розумових рис: «Один – це сила і непомильність розуму. Другий – широта засягу розуму. Однак один може легко обійтись без другого, розум може бути сильним і вузьким, а може бути широким і слабким». Правильний розум, «спроможний легко і аж до основи проникнути у невелику кількість принципів, проте неспроможний бодай трохи проникнути в речі, що обіймають багато принципів» Паскаль вважає відмінною рисою природознавців, що аналізують фізичні явища, а не абстрактні принципи.

Натомість у фр. 512 геометричний розум вказує не так на «широту засягу», як на послуговування лише очевидними принципами і послідовне розмірковування. Водночас «витончений розум» має деякі риси, спільні з *ingenium*’ом Віко, його «принципи [...] перебувають у повсякденному вжитку і в усіх на очах. [...] адже принципи [тут] такі тонкі й такі численні, що майже неможливо, аби якийсь не втік. Однак недогляд [навіть] одного принципу веде до заблуду; тому треба мати зір дуже чіткий, аби бачити всі принципи, та ще й правильний розум [*esprit juste*], аби не міркувати хибно з принципів [уже] відомих». Відтак, цей різновид розуму спирається передовсім на «добрий зір» [*bonne vue*], тобто проникливість.

Геометричний розум фр. 512 звернений на «принципи відчутні, але далекі від повсякденного вжитку, так що, з незвички, важко повертати голову в цей бік: але тільки-но повернете, принципи ці видно повністю; і треба мати ро-

зум зовсім хибний [faux], аби зле розмірковувати, спираючись на ці принципи, настільки помітні [gros], що їм майже неможливо втекти від нас». Отже термін «геометричний розум» у кожному з фрагментів вказує на особні поняття. Однак відмінність Паскаля від Віко у тому, що обидва різновиди розуму він розглядає у фр. 512 як недосконалі у своїй особності, як взаємодоповнювальні перспективи:

Отож, усі геометри були б витонченими, якби мали добрий зір, адже вони не розмірковують хибно, коли спираються на принципи, які знають. Та й витончені розуми були б геометрами, якби могли наламати око до незвичних принципів геометрії.

А що деякі витончені розуми не є геометрами, то це тому, що вони зовсім не можуть обернутися до принципів геометрії, геометри ж тому не витончені, що не бачать того, що в них перед очима, і, призвичасні до виразних і помітних геометричних принципів та звиклі розмірковувати лише після того, як свої принципи добре побачили й опанували, вони губляться в речах, пов'язаних із витонченістю, принципи яких не вдається опанувати в такий спосіб. Ми заледве їх бачимо, радше відчуваємо, ніж бачимо, і нам неймовірно важко дати відчуті їх тим, хто не відчуває їх з них самих. Це речі такі витончені [délicates] й такі численні, що треба вельми тонке і виразне відчуття, аби їх відчуті і судити про них непомилково [droit] і правильно згідно з цим відчуттям, найчастіше не маючи змоги довести їх по порядку, як у геометрії, оскільки ми не посідаємо їхніх принципів у відповідний спосіб і оскільки це було б починання без кінця-краю. Треба одразу побачити річ, охопити її одним-єдиним поглядом, а не послідовним розміркуванням, принаймні до певного ступеня. Тому так рідко, щоби геометри були витонченими, а витончені – геометрами, адже геометри хочуть трактувати у геометричний спосіб ті речі, що вимагають витонченості, а відтак виглядають смішними, бо хочуть починати з визначень, а потім із принципів, та це не є властивим способом діяти в такого роду розмірковуванні. Це не означає, що розум тут не вдається до розмірковувань, але він робить це мовчазно, природно і без жодного мистецтва. Бо виразити цього не може ніхто з людей, а відповідне відчуття властиве не багатьом. Розуми ж витончені, навпаки, призвичасні таким-от чином судити з першого погляду, вельми дивуються, коли їм пропонують теореми, у яких вони нічого не розуміють і, щоби проникнути в які, їм треба пройти через визначення і принципи настільки сухі [stériles] й настільки для них незвичні, коли йдеться про такий докладний їх розгляд, що це викликає у них нудьгу і відразу. [...]

Отже в геометрів, що є лише геометрами, розум непомилковий, але за умови, що їм добре все пояснять за допомогою визначень і принципів, інакше вони припускаються хиби і робляться нестерпними, бо є непомилковими лише щодо добре роз'яснених принципів.

Витончені ж, що є лише витонченими, не можуть дотерпіти, аби зійти до найперших принципів речей спекулятивних і схоплюваних виображенням – принципів, ніколи не бачених ними у світі й ніде не вживаних.

Геометричний розум з фр. 512 досить близький до Декартового поняття *ingenium mathematicum*, що вказує на природний хист до математики, який може бути істотно розвинутий наполегливим вправлінням. Цей термін єдиний раз фігурує в Декартових текстах, а саме у *Бесіди з Ф. Бурманом*, що мала місце 16 квітня 1648 р. у Ермонті (див. Descartes, 1981, р. 140–145). Декарт визначає математику як науку, що привчає нас до неспростовного висновування:

Математика справді призвичаює нас розпізнавати [*agnoscendere*] істину, бо у ній зустрічаємо правильність раціональних розмірковувань, якої не знайти деінде. Варто одного разу призвичаїти свій розум до математичних раціональних розмірковувань, і він здобуде здібність знаходити також й інші істини, адже раціональне розмірковування скрізь єдине і собі тотожне [*una et eadem*]. Якщо ж хтось, маючи математично обдарований розум, не успішний у царині фізики і подібних до неї, то це не від якогось ганджу раціональних розмірковувань, а від потрактовування математичних питань, та й усіх інших, шляхом не раціонального розмірковування, а виображування; а позаяк у фізиці виображуванню місця немає, то звідси і їхня неуспішність в ній.

Ibid, p. 142

Стосовно ж здатності Паскалевого геометричного розуму «осягати велике число принципів, не плутаючи їх», то вона вельми схожа на Декартове вчення про дедукцію і тонкочуйність, які забезпечують здатність розуму швидко переходити від одних висновків до інших *per continuum et nullibi interruptum cogitationis motum singula perspicue intuentis* (через постійний і суцільно нерозривний рух думки, що проникливо прозирає кожен окремий предмет) (Reg. III, AT, t. X, p. 369: 24-26). Див. вставку А, § b.

БІБЛІОГРАФІЯ

ПАСКАЛЬ Блез *Думки*, перекл. А. Перепаді й О. Хоми, Київ, Дух і Літера, 2009.

DESCARTES René L'Entretien avec Burman, éd. J.-M. Beyssade, PUF, 1981.

Descartes René *Œuvres*, éd. Ch. Adam et P. Tannery, Vrin, 11 vol., 1996 (у тексті посилання AT).

Oleg Khoma

Pascal's term esprit de géométrie

There had been presented the differences in meaning, of the term *esprit de géométrie* as used by Pascal in fr. 511 and 512 (numerated by L. Lafyum) of his "Thoughts". It had been proved that in fr. 512 the term *esprit de finesse* is close in meaning to creative *ingenium* as used by Vico, and *esprit de géométrie* – to Descartes's *ingenium mathematicum*. Besides that, Pascal's *esprit de géométrie*, capable to simultaneously comprehend large amount of principles without mixing them, is obviously close to the Descartes's studies on deduction and *sagacitas*, which appears in *Regulae ad directionem ingenii* (rule III).

Oleg Khoma, Doctor of sciences in philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy of Vinnytsia National Technical University

Олег Хома, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Вінницького національного технічного університету
